

РЕЦЕНЗІЇ

МАРЧЕНКО Олексій Васильович,
 доктор філософських наук, професор,
 завідувач кафедри філософії та релігієзнавства
 Черкаського національного університету
 імені Богдана Хмельницького,
 e-mail: marchenko_ov@ukr.net

**ПАРАДИГМАЛЬНА МОДЕЛЬ НАУКОВОЇ КАРТИНИ СВІТУ В СУЧАСНІЙ
 ГУМАНІТАРИСТИЦІ ТА КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ФЕНОМЕНУ ТЕХНІКИ**

Терешкун О. Ф. Гуманітарно-наукові парадигми техніки. Монографія /
 О. Ф. Терешкун. – Івано-Франківськ: Вид. Кушнір Г. М., 2016. – 354 с.

Публікація книги Оксани Терешкун «Гуманітарно-наукові парадигми техніки» (Івано-Франківськ, 2016) є помітною подією у філософському житті сучасної України та у національній філософській традиції загалом. В рецензії на роботу здійснюється огляд структури, основних змістових блоків та висновків монографії, окреслюється коло головних питань і завдань, які ставить перед собою дослідниця і які є, безумовно, актуальними для аналізу. Одним із вихідних принципів, якими послуговується авторка роботи, є відстоювання позиції, що філософське осмислення техніки вимагає не стільки онтології техніки як антропології, аксіології та методології техніки. У монографії представлений новітній погляд на техніку і технічну діяльність, яка розглядається через морально-етичну призму, а саме колективної відповідальності за наслідки техніко-технологічної діяльності людства. Важливим аспектом роботи є осмислення техніки, її місця в різних історичних картинах світу і особливо у сучасній науковій картині світу, висновок про неприпустимість елімінації суб'єктивного чинника в розвитку техніки та інтерпретації її розвитку тільки як об'єктивної, безособової закономірності техноevolucії. В рецензії зазначено, що книга містить значний евристичний потенціал для подальшої розробки заявленої проблематики.

Сучасний стан наукового знання зазвичай визначають як кризовий через комплекси проблем, пов'язані насамперед з його гуманітарним осмисленням. Процес наукового пізнання є безперервним, тому може видаватися людині в контексті її просторово-часової та історико-культурної обмеженості незупинним, хоча, звісно, він детермінований низкою як очевидних, так і латентних причин, що обумовлюють його конкретне наповнення, форми здійснення і характер протікання. Видається очевидним, що соціокультурна динаміка, що першою спадає на думку за спроби проблематизації характеру протікання розвитку наукової картини світу все ж не повністю відображає специфіку цього процесу. Сам процес пізнання, як він постає у людській свідомості, постановка проблеми, пошуки гіпотез, їх осмислення, фіксація знання в дискурсі тощо передбачає необхідну феноменологічно-досвідну систему координат, в межах якої людина здатна описати знання з метою його інтеграції в цілісну картину світу, практичного застосування, насамкінець, екзистенційного переживання. Наразі йдеться про систему філософем, які є блоками концептуальних смислів, віхами, орієнтирами і маркерами формування наукового знання та його інсталяції в загальногуманітарну картину світу, що під нею ми маємо на увазі синтетичну систему, що генерує смисли на різних рівнях індивідуальної та колективної свідомості – від міфологічно-релігійного до наукового і побутового. Лише таким чином наукове знання перестає бути фіксацією вузькоспеціальних ситуативних положень речей і набуває людиновимірного (І. В. Бичко) сенсу гуманітарного знання назагал.

Знаменно, що в сучасній вітчизняній філософській традиції прослідковується сплеск фокусування уваги на феноменологічній проблематиці, пов'язаній з філософемою досвіду у найрізноманітніших його контекстах (Мінаков М. «Історія поняття досвіду» (2007), Кебуладзе В. «Феноменологія досвіду» (2012), Богачов А. «Досвід і сенс» (2011) та ін.). На нашу думку, це свідчить про наявність інтенції щодо осмислення сенсоутворюючих структурних концептуальних підстав досвіду і наукового пізнання як у межах свідомості назагал, так і на рівні «генеративних структур» (Н. Хомський) свідомості та мови, тобто в межах наукового дискурсу, а якщо ще вужче, то наукового опису реальності, який лежить в основі наукової картини світу (маємо на увазі, що остання передбачає ще й екзистенційний вимір особистості, переживання нею власного існування і буття, тоді як науковий опис реальності є простою Вітгенштайновою синтаксично-граматичною системою значень, побудованою із суджень, речень).

У зазначеному контексті неабиякий інтерес становить надана до рецензування монографія О. Терешкун «Гуманітарно-наукові парадигми техніки», позаяк її актуальність визначається насамперед проблематизацією і спробою поняттєвого й історико-культурного аналізу концепту техніки. Годі доводити, що сам техногенний характер цивілізації обумовлює релевантність цього «контейнера смислів» (О. Кубрякова). Сучасна цивілізація працює вже навіть не з олюдненою, за Марксом, природою, а з природою, що втрачає предикації природності як автентичності, первісності й постає як універсальне тло і матеріал для безкінечних технічних трансформацій як на рівні матеріального, так і на рівні культурних форм. З одного боку, це, наприклад, доводить засвідчений міжнародними організаціями факт того, що людство проминуло червону лінію авторепродукції визначальних природних ресурсів, що стосується насамперед біоти (йдеться не про енергетичну кризу й вуглеводні, а про брак насамперед води, зеленої маси, повітря тощо), а з іншого – постання кіберкультури вже не у вигляді андерграундних маловідомих широкому загалу проектів і здобутків декількох просунутих центрів і лабораторій, а у вигляді маскультурних феноменів, які стрімко змінюють форми і способи людського життя, соціокультурне тло, гранично ускладнюючи при цьому оперування застарілими концепціями філософії науки та філософської антропології. Це, звісно, і інтернет речей, і технології *augmented reality* у всьому їх спектрі, і технології енергозбереження, і постання замість соціальних мереж соціально-комунікативних платформ, які вже зараз дискредитують саме поняття реальності, даної людині в досвіді, і прогнозована І. Маском революція гаджетів, за якої візуальний інтерфейс у всіх його варіантах – від текстового до графічного – поступиться місцем голосовому, що в контексті промислових масштабів поширення і запровадження прямого інтерфейсу «мозок – комп'ютер» гіпотетично призведе вже до подолання меж наслідків активно обговорюваного вже не перше десятиліття феномену технологічної сингулярності (В. Віндж). Зрозуміло, що кумулятивний ефект таких трансформацій несе в собі колосальну потенційну соціальну інерцію, а отже, змінить людину, соціум і цивілізацію докорінно. Тому спроба О. Терешкун поставити концепт і філософему техніки у гранично широкий контекст гуманітарного знання видається надзвичайно актуальною.

Перед розглядом структури дослідження зазначимо, що обраний авторкою підхід, який передбачає всебічне охоплення феномену техніки, з необхідністю обумовлює деяку фрагментарність роботи, що, втім, не робить її ані еклектичною, ані позбавляє її цілісності. Багатоаспектний розгляд, що передбачає приділення уваги історико-філософській традиції становлення філософемі техніки, соціальним умовам формування цього концепту, дискурсивним, аксіологічним і філософсько-антропологічним експлікаціям цієї філософемі, обумовлює такий специфічний кут зору, що утворює певне панорамне бачення проблеми. Монографія складається із шести розділів. Перший розділ «Теоретико-методологічні засади дослідження феномену техніки» містить два підрозділи, які охоплюють основні поняття заявленої теми, розглядають концептуальні підстави техніки у мові, а також аналізують специфіку гуманітарно-наукового дискурсу техніки з акцентуванням уваги на

гуманістичному потенціалі згаданого дискурсу, що видається надзвичайно важливим з огляду на евристичність цього дослідження для сучасної філософської антропології. Авторка пише: «На рубежі ХХ – ХХІ ст. внаслідок антропологічної кризи у філософії гостро постало питання антропологічного повороту, пошуку нових образів людини, артикуляції гуманітарно-наукового дискурсу техніки» (с. 46) і констатує, що «конфлікт штучного і природного у ХХІ ст. може стати головним джерелом глобальних проблем» (с. 51), зауважуючи навіть, услід за Е. Фроммом, постання та зміцнення типу людини, що позначається як «некрофільський» з огляду на його навіть не сцієнтизм, а обоження механіки та, як наслідок, деструкції і руйнування живого. Властиво, що постання такого типу людини обумовлює і виникнення «некрофільної орієнтації» (с. 51) як епістемологічної настанови філософії науки, що назагал розуміється через процес «деантропологізації людини». Зазначимо, що поставлені проблеми з огляду на їхню глибину і складність потребують подальшої розробки.

Другий розділ «Історичні трансформації парадигм техніки у філософії» присвячено розгляду історико-філософської традиції постання філософемі техніки від доби архаїки (давні культури, що залишили матеріальні пам'ятки; власне, культури гомінідів) до доби Відродження з розглядом давньосхідної традиції (Давні Індія і Китай) включно. Зазначимо, що цей розділ, попри всю обумовлену темою оглядовість і схематизм, доволі повно охоплює згадані епохи та фіксує необхідні для теоретичних побудов авторки моменти розвитку традиції.

Третій розділ «Класична та некласична парадигми техніки» складається з двох підрозділів, відповідно присвячених згаданим парадигмам, і також містить переважно аналіз розвитку філософемі техніки в історико-філософській традиції – від доби Нового часу до початку ХХ ст. Цей розділ фіксує акцентування дослідницею найбільш важливих концепцій техніки в межах її підходу до означеної проблеми. Відзначимо серед них спеціальний розгляд концепції техніки К. Маркса та О. Шпенглера. Заслуговує на увагу, що, попри крайню нечисленність використання самим Марксом поняття *техніка*, авторка з'ясовує базовий характер цієї філософемі як для соціології, так і для соціальної філософії Маркса. Тому коли О. Терешкун включає в синонімічний простір поняття *техніка* такі Марксові термінологічні словосполучення, як знаряддя праці, засоби виробництва, машина, автомат, технічний базис, технічні умови, технічний прогрес, технічна основа, технічний винахід, технологія, то це, на наш погляд, вимагає детальнішого розгляду як контекстуального, принагідно до аналізу конкретних робіт філософа, так і власне аналітичного, у Вітгенштайновому розумінні, коли окреслення якостей імені не лише фіксує його обсяг, але й задає межі опису і насамкінець картини світу. Дослідниця розглядає Марксове розуміння техніки в соціально-економічному вимірі, стверджуючи, що він став «фундатором гуманітарно-соціологічного напрямку у філософії техніки» (с. 126). На нашу думку, Марксове розуміння техніки все ж ближче до змісту поняття знаряддя, тоді як сучасна філософська антропологія розглядає поняття гаджета чи девайса значно універсальніше, аж до власної онтологізованості цих феноменів. Тому гуманітарний характер Марксового вчення про техніку парадоксальним чином є більш близьким до сучасного трансгуманізму, оскільки пояснює й обумовлює феномен відчуження як необхідний. При розгляді концепції О. Шпенглера, розглядаючи методологію компаративного аналізу німецького філософа та притаманний йому органіцизм, авторка фіксує динамічну природу, процесуальність техніки у філософа: «О. Шпенглер стверджує, що техніка – це тактика всього життя в цілому, внутрішня форма, в якій виражається зовні розвиток конфлікту – конфлікту, рівнозначного самому життю» (с. 151). Отже, О. Шпенглер вказує на те, що сутність техніки не є інструментальною і «технічний процес полягає не в самому виробництві знарядь праці, а в їх використанні, в організації виробництва» (с. 151). Таким чином, бачимо, як вибудовується опозиція Марксового та Шпенглерового підходів як соціально-економічного та культурно-цивілізаційного. На нашу думку, ця опозиція потребує подальшої проблематизації й аналізу в контексті зазначеного вище комплексу проблем, що актуалізують тему дослідження.

Четвертий розділ «Філософія техніки у контексті постнекласичної раціональності» присвячено розглядові типології постнекласичної раціональності принагідно до концепції техніки. Також спеціально розглядається антропологічний аспект еволюції техносфери (с. 186-196). Зазначимо, що авторка як основний критерій типів раціональності використовує сферу її застосування – наприклад, технічна раціональність, соціальна, економічна тощо. Дослідниця засвідчує багатозначність поняття раціональності, але при цьому схиляється все ж до диференціації за сферами використання пізнавальних моделей (с. 156), хоча очевидно, що здійснення такої диференціації далеко не завжди є операціонально можливим і евристично виправданим, оскільки раціональність є утворенням свідомості, яка виражена в дискурсі та когнітивних налаштуваннях людини, а свідомість є синкретичним феноменом.

Засвідчуючи ж антропологічний аспект техніки в сучасній філософії, О. Терешкун акцентує антропологічний вимір техносфери як постання нової людини в новому світі, коли маса техногенної речовини значно переважає масу біоти і людина перестає бути власне біологічним організмом – спершу за способом життя, а далі, можливо, і через кібернетичну аугментацію.

П'ятий розділ «Ціннісні виміри науки, техніки і технології як умова їх антропологізації та гуманізації» складається з чотирьох підрозділів, які розкривають аксіологічні аспекти сучасних технологій (5.1), сутність гуманітарної кризи в постіндустріальному суспільстві (5.2), морально-етичні аспекти сучасних біотехнологій (5.3) та екзистенційно-гуманістичний потенціал антропології техніки у творчості Х. Ортеги-і-Гассета та назагал у філософії ХХ ст. На нашу думку, цей розділ є своєрідним теоретичним і антропологічним центром дослідження, оскільки зачіпає найбільш актуальну проблематику сучасної філософської антропології принагідно до теми дослідження, насамперед морально-етичні наслідки інструменталізації людини (5.3.1), сучасні біотехнології та проблему ідентичності індивіда (5.3.2) та етику відповідальності у технологічну добу (5.3.3). Аналізуючи проблеми феноменології досвіду та ідентичності і евігеніки, причому останню авторка розглядає як інструменталізацію індивіда, дослідниця ставить надзвичайно гострі й актуальні для сьогодення питання. Хотілося б лише зазначити, що розгляд згадуваної проблематики був би більш повним, якби спеціальну увагу було приділено й здобуткам сучасної нейрофілософії. Визнаючи, що «технологізація всіх сфер людської життєдіяльності значно ускладнює соціальне життя» (с. 249) авторка апелює до етики колективної відповідальності услід за Ю. Габермасом, О. Гьофе та ін. і стверджує, що вона «повинна відповідати новим масштабам людської діяльності, обов'язково передбачати і враховувати можливі наслідки колективної технічної практики... І якщо людство не може відмовитись від розвитку науки, техніки і високих технологій ні в теперішньому часі, ні в майбутньому, то воно спроможне надати цим людським витворам морального смислу» (с. 250). Хотілося б додати, що людство повинно спромогтися на це, якщо хоче вижити.

Шостий розділ «Філософія науково-технічної культури і перспективи цивілізаційного поступу» складається з двох підрозділів – «Техніка у концепціях філософії індустріальної культури» та «Чинники становлення техногенної цивілізації». Тут авторка розглядає перспективи і напрями трансформації людських культур і цивілізації в контексті філософії техніки, спеціально аналізуючи при цьому ідеологічний вимір науки і техніки, ліберальну стратегію розвитку науки й техніки як основу техногенної цивілізації та ринкову економіку як техно-соціальний проект ліберальної стратегії.

У висновку О. Терешкун, зауважуючи, що «інформаційна стадія розвитку техногенної цивілізації робить (кидає) екзистенційний виклик усьому людству» (с. 324), стверджує, що «вихід із сучасної цивілізаційної кризи потребує (вимагає) трансформації цілого ряду базових (засадничих, базисних) цінностей техногенної цивілізації» (с. 324). Важко не погодитися із цим, але хотілося б побачити розгорнутий виклад і формулювання сенсу тих цінностей, які потребують трансформації, як і того, яким чином це має відбуватися.

Назагал монографія О. Терешкун є продовженням розробки у світовій та вітчизняній філософській традиції проблематики сучасної філософії науки, філософії техніки та філософської антропології і може стати у нагоді як професійному співтовариству, академічній спільноті, так і широкому загалу читачів, зацікавлених у філософському осмисленні реалій сьогодення.

MARCHENKO Oleksii Vasyliovych,

Doctor of Sciences (Philosophy), Professor,
Head of the Department of Philosophy and Religious Studies
Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy,
e-mail: marchenko_ov@ukr.net

**PARADIGMATIC MODEL OF SCIENTIFIC PICTURE OF THE WORLD IN MODERN
HUMANITIES AND CONCEPTUALIZATION OF THE PHENOMENON OF TECHNIQUE**

Tereshkun O. F. Humanities and scientific paradigms of technology / O. F. Tereshkun. – Ivano-Frankivsk: Publisher Kushnir H. M., 2016. – 354 p.

The publication of Oksana Tereshkun's book «Humanities and scientific paradigms of technology» (Ivano-Frankivsk, 2016) is a notable event in the philosophical life of modern Ukraine and in the national philosophical tradition in general. In a review on the work its structure, basic semantic blocks and conclusions, the circle of main questions and tasks that a researcher put before herself are analyzed. One of the initial principles that is used by the author of work is defending of position, that the philosophical comprehension of technique requires not so much the ontology of technique as anthropology, axiology and methodology of technique. In a monograph the new look to the technique and technical activity is presented. According to it the technique and technical activity is examined through a moral and ethical prism, namely through the prism of collective responsibility for the consequences of a humanity technical activity. The important aspect of the work is a comprehension of technique, its place in the different historical pictures of the world and especially in the modern scientific picture of the world, and a conclusion about impermissibility of leveling of human factor in the development of technique and interpretation of its development only as an objective phenomenon. It is marked in a review, that a book contains considerable heuristic potential for further development of the declared range of problems.

Одержано редакцією 01.10.2017
Прийнято до публікації 06.12.2017